

Ο CESARE BRANDI

ΚΑΙ Η ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ

Ηθή Γαβριηλίδη
Συντηρήτρια

Ο Cesare Brandi υπήρξε μια από τις σημαντικότερες προσωπικότητες του αιώνα μας στον τομέα της Ιστορίας και της Κριτικής της Τέχνης στην Ιταλία, και ίσως ο πρώτος που έδωσε τέτοια έμφαση στην αξία της συντήρησης των έργων τέχνης. Ανέπτυξε σταδιακά, με επιμονή και μεγάλη ευαισθησία, μια θεωρία συντήρησης, η οποία αποτέλεσε και αποτελεί μέχρι σήμερα τη βάση για την ανάπτυξη αυτής της επιστήμης, που έχει σχέση με τη διατήρηση όχι μόνο των φορητών έργων τέχνης, αλλά και των αρχιτεκτονικών έργων. Βοήθησε στην αντιμετώπιση των πολεοδομικών προβλημάτων, στο πολύπλοκο και λεπτό θέμα της συντήρησης των ερειπίων, στην προληπτική συντήρηση και σε πολλά άλλα θέματα, τα οποία θα αναφέρουμε στο κείμενο που ακολουθεί. Ορισμένα ιστορικά στοιχεία θα μας βοηθήσουν επίσης να παρακολουθήσουμε και να κατανοήσουμε την πορεία του Brandi όταν δημιουργούσε το έργο του.

Το 1928, μόλις είκοσι δύο χρονών, ο νεαρός Brandi δημοσιεύει το πρώτο του δοκίμιο κριτικής για τις τοιχογραφίες στην Collegiata του S. Gimignano και την ταυτότητα των δημιουργών τους. Ο Brandi αντιλαμβάνεται ότι μια σοβαρή μελέτη στηρίζεται στην αναγνώριση των αυθεντικών τμημάτων του έργου τέχνης, πράγμα το οποίο προϋποθέτει τη λεπτομερή ανάλυση όλων των πιθανών επεμβάσεων που υπέστη το έργο αυτό κατά τη διάρκεια της πορείας του στο χρόνο. Επεμβάσεων οι οποίες, καλώς ή κακώς, προσπαθούν να διασωθούν την αισθητική παρουσίαση του έργου, αλλά πολλές φορές το καλλωπίζουν σύμφωνα με τα αισθητικά κριτήρια της εποχής. Προσδιορίζοντας λοιπόν με ακρίβεια ποιες υπήρξαν οι επεμβάσεις στο έργο, ο ιστορικός της τέχνης διακρίνει, μέσα από έναν πολύπλευρο καθρέφτη, με τη βοήθεια της Ιστορίας και τη γνώση των ιδιαίτερων καλλιτεχνικών τάσεων, συχνά και από τις βιογραφίες των δημιουργών, αυτό το οποίο, απαλλαγμένο από τα πρόσθετα ενδύματα, εμφανίζεται ως η αυθεντική μορφή του εαυτού του: το έργο τέχνης, δηλαδή, έτσι όπως ο εμπνευσμένος καλλιτέχνης το δημιούργησε.

Παράλληλα, στα αρχιτεκτονικά έργα τέχνης που έχουν υποστεί φθορές από καταστροφές και κατεδαφίσεις, πολύ συχνά εμφανίζονται επάλληλα ιστορικά στρώματα, τα οποία, τις περισσότερες φορές, κατά την ανοικοδόμηση, αδικήθηκαν από ανεπιτυχή αναστηλώσεις.

Στη διάσωση της Αθήνας, το 1931, με τη "Χάρτα της Αθήνας", το θέμα αυτό αντιμετωπίζεται με τη σοβαρότητα που επιβάλλεται από την ανάγκη νομοθετικής προστασίας των έργων που παρελθόντος που έχουν πολιτισμική αξία.

Η "Χάρτα της Αθήνας", περιέχει όλες τις βασικές αρχές για τη διαφύλαξη των μνημείων, αρχές οι οποίες θα αποτελέσουν πηγή εμπνευ-

σης για τις "Χάρτες" περί συντήρησης, τόσο στην Ιταλία (Ρώμη 1932, Βενετία 1964) όσο και αλλού (Αμστερταμ 1975).

Το 1938, στο περιβάλλον των Ιστορικών της τέχνης στους οποίους ανήκουν ο Cesare Brandi και ο Giulio Carlo Argan (ο συντάκτης του κείμενου "Οδηγίες για τη συντήρηση των μνημείων"), συζητείται η ανάγκη δημιουργίας μιας οργανωμένης ομάδας για τη μελέτη και τη συστηματική αντιμετώπιση των προβλημάτων συντήρησης — με την υποστήριξη της επιστημονικής έρευνας, θα έχει σκοπό την τελειοποίηση των τεχνικών μεθόδων επέμβασης-συντήρησης — καθώς και για την απαραίτητη διδασκαλία των μεθόδων και της διαδικασίας της συντήρησης με στόχο την κατοχύρωση του επαγγελματία. Η ιδέα αυτή εφαρμόζεται υπό την αιγίδα του Υπουργείου Πολιτισμού της Ιταλίας, με συνεργασία των τοπικών Εφορειών.

Όπως είναι γνωστό, η συντήρηση ως τότε γινόταν αποκλειστικά από τους αποφασιστές των σχολών Ζωγραφικής, Γλυπτικής και Αρχιτεκτονικής, ή και από δοκίμους καλλιτέχνες, στους οποίους η πολιτεία ανέθετε την ευθύνη της αναστήλωσης, "ανακαίνισης" και συντήρησης των μνημείων και των συλλογών των μουσείων. Ήταν πολύ δύσκολο να πιεστεί ο συντηρητής-καλλιτέχνης των αρχών του 1900 να θυσιάζει το δημιουργικό του ενθουσιασμό και να ελέγχει την τάση να ολοκληρώνει, στο ύψος της εποχής του και με αυθαίρετο κριτήριο, τα έργα τέχνης των περασμένων αιώνων. Η έλλειψη εξειδικευμένης σχολής, η οποία θα είχε το κύρος να επιβάλει μια τεχνοτροπία σύμφωνα με τις αρχές συντήρησης, άρχνε περιθώρια στον εμπειρισμό και τον πειραματισμό. Η παρουσία του συντηρητή-αλχημιστή, ο οποίος με εφευρετικότητα επέμβαινε στην ύλη, σταματώντας τη φθορά με μυστικές συνταγές και εισχωρώντας ανεπιπό-

στα στην ιερή δημιουργική σφαίρα κάποιου σπουδαίου καλλιτέχνη του παρελθόντος, ήταν πολύ ισχυρή.

Η ίδρυση του Istituto Centrale del Restauro (I.C.R.), τον Ιούλιο του 1939, δίνει ένα τέλος σ' αυτή την κατάσταση. Για πρώτη φορά προσδιορίζεται, με ειδική νομοθεσία, το επάγγελμα του συντηρητή και προσφέρεται σχετικό δίπλωμα μετά από τριετή φοίτηση. Ο Cesare Brandi διορίζεται διευθυντής του I.C.R., για "τις εξαιρετικές του ικανότητες ανάγνωσης και ερμηνείας των έργων τέχνης".

Στα εργαστήρια του Ινστιτούτου γίνονται επεμβάσεις συντήρησης ζωγραφικών έργων σε ξύλινο υπόστρωμα και σε καμβά. Τα στάδια της συντήρησης, καθώς και τα αποτελέσματα, παρουσιάζονται σε εκθέσεις και αναλύονται σε τεχνικές μελέτες, τις οποίες συντάσσει ο ίδιος ο Brandi. Αυτά τα κείμενα είναι πολύ σημαντικά, γιατί σκιαγραφούν τις αρχές της μεθόδου που αναπτύσσει συστηματικά ο Brandi, ο οποίος συγχρόνως ετοιμάζει την πρώτη του θεωρητική μελέτη, "Carmine o della Pittura" (πρώτη έκδοση 1945), στην οποία καθορίζεται η μεθοδολογία της έρευνας και της ανάλυσης του. Σ' αυτό το κείμενο ο Brandi διατυπώνει την άποψη ότι η συντήρηση, όπως και η κριτική της τέχνης, είναι δραστηριότητες στενά συνδεδεμένες με την ηθική, επειδή φέρουν την ευθύνη της σωστής προσέγγισης του έργου τέχνης και της ερμηνείας του μνημειακού του.

Αμέσως μετά τον πόλεμο ξεκινά μια περίοδος εντατικών εργασιών, με στόχο την οργάνωση της σχολής, η οποία λειτουργεί κανονικά μόνο στις αρχές της δεκαετίας του '50.

Εκτός από την τεχνολογία και την ιστορία της συντήρησης, ο σπουδαστής, για την καλύτερη κατανόηση των μορφών και των σχολών, διδάσκεται την Ιστορία της τέχνης και των πολιτισμών, ώστε να προσεγγίζει τα έργα με τη γνώση και το σεβασμό που τους αρμόζει. Μελετάει τις παραδοσιακές Καλές Τέχνες και τα υλικά των έργων, παρακολουθεί εργαστηριακά μαθήματα Χημείας, Φυσικής και Βιολογίας, που στήριζαν τις μεθόδους έρευνας και τεκμηρίωσης, ενώ παράλληλα μελετάει τη θεωρία και τις αρχές της συντήρησης. Μ' αυτό τον τρόπο ο νέος συντηρητής συνδυάζει τη χειρωνακτική εργασία με την πνευματική. Τότε ακριβώς ξεκινούν εργασίες συντήρησης πολύ σημαντικών έργων, η μεθοδολογική και τεχνική μελέτη των οποίων δημοσιεύεται στο *Bollettino* του I.C.R.

Το 1960, τρεις από τους μαθητές του Brandi, μελετητές πια της συντήρησης, οι Licia Vlad Borelli, Joselita R. Sena και Giovanni Urbani (αργότερα διευθυντής του Ινστιτούτου), συγκεντρώνουν σ' έναν τόμο είκοσι χρόνων σημειώσεις και μαθήματα του Brandi. Η πρώτη έκδοση εμφανίζεται το 1963, με τίτλο *Θεωρία της Συντήρησης*.

Αυτό που κάνει ο Brandi είναι η εφαρμογή της φιλοσοφικής μεθόδου της εναντίωσης. Παραιτείται τις δύο βασικές κατευθύνσεις στις οποίες στράφηκαν οι επεμβάσεις συντήρησης από το 1700 και μετά. Στην πρώτη απ' αυτές το έργο διατηρείται σε αμετάβλητη κατάσταση, έτσι όπως βρέθηκε, και "θεραπεύονται" μόνο οι

φθορές, χωρίς περαιτέρω επεξεργασία. Στη δεύτερη, οι επεμβάσεις ειςχωρούν στη σφαίρα της καλλιτεχνικής δημιουργίας και ανασυγκροτούν ολοκληρωτικά τη χαμένη μορφή ή εικόνα. Ο Brandi ψάχνει τον τρόπο ώστε να ξεπεράσει αυτόν το δίχασμό, προβαίνοντας σε μια θεωρητική διευθέτηση του προβλήματος, η οποία θα εξακαθαρίζει οποιαδήποτε αμφιβολία και θα απορρίπτει κάθε εμπειρισμό. Καταλήγει έτσι στο συμπέρασμα ότι το πρόβλημα πηγάζει από την παρεξήγηση των εννοιών "συντήρηση" και "έργο τέχνης". Έτσι, λοιπόν, ταυτίζει τη "συντήρηση" με την "αισθητική". Στηρίζόμενος στο φιλοσοφικό ορισμό του έργου τέχνης ως τέτοιο, και στην αισθητική, ο Brandi το αναλύει, διαφοροποιώντας το από τα άλλα προϊόντα της ανθρώπινης δραστηριότητας.

Το έργο τέχνης είναι ένα πράγμα το οποίο, ως ύλη, δέχτηκε το αποτύπωμα μιας μορφής. Προέρχεται από ένα οργανικό πρότυπο, χρηστικό και χειρωνακτικό. Είναι εργολέη το οποίο, όταν λειτουργεί, αφήνει να εξαρτανιστεί το υλικό από το οποίο έχει κατασκευαστεί: "— Είναι εργώδη τα οποία θέτει ο Χάιντεγκερ στο συνέδριο για την "καταγωγή του έργου τέχνης". Ο Brandi, λαμβάνοντας υπόψη του και τον ορισμό της τέχνης του Νίτσε ("Η τέχνη δεν είναι παρά ένα όργανο, είτε για τον καλλιτέχνη είτε για το θεατή, προκειμένου να φτάσουν στο επίπεδο της αισθητικής"), συμπεραίνει — στο πρώτο κεφάλαιο, στο οποίο καθορίζει την έννοια της συντήρησης — ότι: "το ειδικό προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας στο οποίο προσδίδουμε το χαρακτηρισμό έργο τέχνης είναι πάντα τέτοιο, λόγω μιας ιδιαίτερης διαδικασίας αναγνώρισης, που λαμβάνει χώρα στη συνείδηση". Και ο Brandi συμπληρώνει: "οποιαδήποτε ενέργεια σχετική με το έργο τέχνης, συμπεριλαμβανομένης και της επεμβάσεως της συντήρησης, εξαρτάται από την πραγματοποιούμενη ή μη αναγνώριση του έργου τέχνης ως έργου τέχνης".

Ο Cesare Brandi καταλήγει σε πάρα πολύ σημαντικές διευκρινίσεις, πρωτοποριακές και εκσυγχρονιστικές προτάσεις, όσον αφορά την εξεύρεση λύσεων για τα προβλήματα που παρουσιάζονται στην εφαρμογή της συντήρησης σε ποικίλες περιπτώσεις και περιστάσεις.

Ο Brandi ο ίδιος γίνεται η ουσία της έννοιας της συντήρησης, γιατί, με τη σοβαρότητα και την υπευθυνότητα της μελέτης του, έχει, πρώτα απ' όλα, τεκμηριωμένη γνώση της φύσης του αντικείμενου που ερευνά. Μπορεί έτσι να καθορίσει τις βασικές αρχές της συντήρησης με μεθοδική και επιστημονική εξέταση, αντιμετωπίζοντας την ουσία του έργου τέχνης με την ευαισθησία και την ανησυχία που ερευνητή που αναζητεί την αλήθεια. Γνωρίζει ότι, όπως λέει ο Σέλλινγκ: "η τέχνη, ως αναζήτηση της ταυτότητας, έχει μυστηριακή λειτουργία: να εξαφανίσει μια χαμένη αρμονία, πανάρχαια, θεϊκή..." ή ότι: "το έργο τέχνης αποδεσμεύει μια αλήθεια η οποία είναι αποκαλύψιμη... δεν είναι μια αφηρημένη αλήθεια, ένας ορίζοντας γενικός. Είναι αλήθεια τοποθετημένη μέσα στο χρόνο και μέσα στο χώρο, που ανήκει κάθε φορά σ' έναν συγκεκριμένο κόσμο και μια συγκεκριμένη γη". Ο Brandi στηρίζει ένα σημαντικό μέρος της μελέτης του στη σκέψη του Πλάτωνα: "το ον υπάρχει χάρη στην ενότητα

Το θέμα των τοιχογραφιών είναι "Dormitio Virginis" Εκκλησία του Αγίου Πέτρου στο Terni.
Του Maestro della Dormitio, τέλη του 13ου, αρχές του 14ου.

του"...: "η πνευματική δραστηριότητα της παρατήρησης και του στοχασμού μετατρέπεται σε δημιουργία". Η αναζήτηση της εσωτερικής ενότητας με το αρχέγονο Ένα τον εμπνέει, και η λεπτομερής έρευνα τον οδηγεί στη βασική έννοια της *δυσητικής ενότητας* του έργου τέχνης: "Η επέμβαση που σκοπεύει να ανιχνεύσει την αρχική ενότητα, αναπτύσσοντας την εν δυνάμει ενότητα των κομμάτιών αυτού του *συνόλου* που είναι το έργο τέχνης, πρέπει να περιοριστεί στην ανάπτυξη των υποδείξεων που υπονοούνται στα ίδια τα κομμάτια, ή των υποδείξεων εκείνων οι οποίες βρίσκονται σε αυθεντικές μαρτυρίες της αρχικής κατάστασης".

Ο Brandi, για να ερμηνεύσει καλύτερα την έννοια του κενού και να βρει τα μέσα να το ουδετεροποιήσει στη σχέση μορφή-σχήμα και φόντο, στηρίζεται στις αναλύσεις και στις εμπειρίες της Gestaltpsychologie, της Μορφικής Ψυχολογίας.

Μελετάει το έργο τέχνης σε σχέση με το χρόνο και τη συντήρηση: "Είναι όντως αναγκαίο να καθορίσουμε τις στιγμές που χαρακτηρίζουν την εισαγωγή του έργου τέχνης στον ιστορικό χρόνο, ώστε να μπορούσαμε να προσδιορίσουμε σε ποιες από αυτές τις στιγμές μια τέτοια επέμβαση είναι θεμιτή".

Βασικά θέματα, όπως η Αρχιτεκτονική, η Πολεοδομία και η αρμονία έργου και περιβάλλοντος, σε σχέση με τη διάσταση του χώρου, αναπτύσσονται σε βάθος στη *Θεωρία της Συντήρησης*, στα κεφάλαια "Συντήρηση των μνημείων" και "Συντήρηση σύμφωνα με το αίτημα της αισθητικής". Οι οδηγίες του είναι ακριβείς: "Η διάσταση του χώρου, η οποία πραγματοποιείται σε μια δεδομένη εικαστική πραγματικότητα, δεν προσφέρεται στο έργο από εξώ, αλλά είναι λειτουργία της ίδιας της δομής του".

Το θέμα των ερειπίων στον αρχαιολογικό τομέα αναλύεται με σαφήνεια στο κεφάλαιο "προληπτικής συντήρησης". Ο Brandi λαμβάνει υπόψη του όλα τα μέτρα προστασίας και διάσωσης του περιβάλλοντος

και της φυσικής ακεραιότητας των έργων ιστορικής και καλλιτεχνικής αξίας, ώστε να αποφευχθεί, όσο είναι δυνατόν, η επέμβαση της συντήρησης ή να κριθεί κατά πόσον είναι αναγκαία, αφού θα μπορούσε να έχει και τραυματικές συνέπειες. Ένα παράδειγμα είναι ο αρχαίος τάφος. Η απαίτηση αυτής της ιδιαίτερης προσοχής γίνεται εδώ επιτακτική ηθική ανάγκη, η οποία επιβάλλει την προληπτική έρευνα, που αφορά την έκταση των φθορών των υλικών που αποτελούν το έργο και τις περιβαλλοντικές συνθήκες οι οποίες το επηρεάζουν. Η ύλη, λοιπόν, μέσω της οποίας εκδηλώνεται η εικόνα, είναι αυτή από την οποία εξαρτάται και η ύπαρξη της τελευταίας: "Για την ύλη αυτή στερεότητα πρέπει να γίνουν όλες οι δυνατές προσπάθειες και έρευνες, ώστε να διαρκέσει όσο το δυνατόν περισσότερο χρονικό διάστημα... Συνεπώς, διευκρινίζεται το πρώτο αξίωμα: **συντηρείται μόνο η ύλη του έργου τέχνης**".

Το βασικότερο στοιχείο, πάνω στο οποίο ο Brandi στηρίζει την έννοια της συντήρησης, είναι το εξής: "ως προϊόν της ανθρώπινης δραστηριότητας, το έργο τέχνης θέλει, όντως, ένα διπλό αίτημα: το αισθητικό αίτημα, που ανταποκρίνεται στο θεμελιώδες φαινόμενο της καλλιτεχνικής δημιουργίας, με βάση την οποία το έργο θεωρείται έργο τέχνης, και το ιστορικό αίτημα, το οποίο του αρμόζει, αφού πρόκειται για ανθρώπινο προϊόν που έχει παραχθεί σε συγκεκριμένο χώρο και χρόνο.

Με στόχο την ορθότητα των δύο αυτών σημαντικών αιτημάτων, αναλύονται τα προβλήματα της νομιμότητας της αφαιρέσεως ή της διατήρησης των προσθηκών και των ανασκευών, το πρόβλημα της πατικής στους ζωγραφικούς πίνακες και στην πέτρα, το ζήτημα των βερνικιών, καθώς και τα προβλήματα του καθαρισμού των επιφανειών του έργου τέχνης: και ακόμη το πρόβλημα (από την άποψη της συ-

ντήρησης) της διατήρησης ή της αφαιρέσεως των κορινθίων.

Στη θεωρία οι όροι των δύο αιτημάτων μπορεί να είναι σαφείς, αλλά ο ίδιος ο Brandi παραδέχεται ότι: "η λύση δεν μπορεί να επιβληθεί, αν αυτό το οποίο θα την υποδείξει δεν είναι το αίτημα, που φέρει το μεγαλύτερο βάρος". Η θεωρία όμως, όπως την αναλύει λεπτομερώς ο Brandi, υποδεικνύει μια *ευελξία*, η οποία αναγνωρίζει ότι η λύση είναι πολύπλευρο ζήτημα, το οποίο μελετάται κατά περίπτωση "caso per caso".

Η σπουδή των έργων του Brandi και η εμπειρία ολόκληρου του "μηχανισμού" που έστησε με το έργο του αποτελούν πηγή γνώσης και παράδειγμα ζωής. Η λειτουργία του ίδιου του Istituto Centrale del Restauro συντελεί στην ανάπτυξη ενός από τα βασικότερα στοιχεία και προτερήματα ενός σωστού συντηρητή: της *συνεργασίας*. Αυτή η πραγματικότητα, επίτευγμα

και προϊόν της σκέψης του Brandi, εκφράζεται με σαφήνεια στον ορισμό του επαγγέλματος του συντηρητή, του ICOM (Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων), στην παράγραφο 3.8: "Η διεπιστημονική συνεργασία έχει μεγάλη σημασία γιατί, σήμερα, ο συντηρητής πρέπει να εργάζεται ως μέρος ομάδας. Όπως ο χειρουργός δεν μπορεί ταυτόχρονα να είναι ακτινολόγος, παθολόγος ή ψυχολόγος, δεν μπορεί και ο συντηρητής να είναι εμπειρογνώμων στην τέχνη, στην ιστορία των πολιτισμών, στη χημεία και σε άλλες φυσικές ή ανθρωπιστικές επιστήμες. Όπως το επάγγελμα του χειρουργού, έτσι και η εργασία του συντηρητή μπορεί και πρέπει να συμπληρώνεται από τα αναλυτικά και ερευνητικά συμπεράσματα των άλλων μελετητών. Αυτή η συνεργασία θα λειτουργήσει επιωφελώς, αν ο συντηρητής είναι σε θέση να θέσει τα ερωτήματά του με επιστημονικό τρόπο και με ακρίβεια, και να ερμηνεύσει

ορθά τις απαντήσεις".

Τελειώνοντας, αναφέρω τα λόγια του Michel Haar, από το δοκίμιο *Το έργο τέχνης, στο κεφάλαιο "Όπου η αλήθεια γίνεται έργο"*: "Άλλωστε, κάθε έργο, για να υπάρχει και να ακτινοβολεί, έχει ανάγκη μιας ανθρώπινης κοινότητας που θα το αποδεχτεί και θα το προστατεύσει. Χωρίς μια πιστή, συνειδητή προστασία, που δε συνιστά *λατρεία*, το έργο πέφτει σε λήθη. Προστασία ενός έργου δεν είναι να το βάζεις στην άκρη σε κάποιο μουσείο ούτε να απολαμβάνεις τα θελγητρά του, αλλά είναι να γνωρίζεις το πώς, και κυρίως να θέλεις, να διατηρήσεις τη συναρπαστική αλήθεια που αυτό κοιμίζει μέσα στην καθημερινότητα. Αυτό που ένα έργο απαιτεί είναι μια δέσμευση για την ίδια του την αλήθεια".

Αυτή η αρχή είναι πάντα παρούσα στη μνήμη του συντηρητή, γιατί, με τις οδηγίες αξιολογών δασκάλων, η συντήρηση παύει να είναι μόνο ένα επάγγελμα, και μετουσιώνεται σ' έναν τρόπο ζωής, με αρχές το σεβασμό, την ορθότητα και την αρμονική συνεργασία. Έτσι όπως αναδημιουργείται η δυνاميκή ενότητα στο προς συντήρηση έργο τέχνης, έτσι ανασυγκροτούνται και οι κοινωνικές αξίες. Ο Cesare Brandi και η *θεωρία της Συντήρησης* αποτελούν μια αρχή και χαράζουν μια κατεύθυνση. Έναπόκειται στον κάθε συντηρητή, και όχι μόνο, αν θα την ακολουθήσει.

Cesare Brandi and the Restoration Theory

Ivi Gabrieldes

Cesare Brandi, one of the most important personalities of twentieth-century Italy in the field of History and Art Criticism, was probably the first who strongly emphasized the value of restoration of the works of art. Working with great sensitivity and insistence, he gradually developed a restoration theory, which still remains the foundation of the evolution of this science until today as regards the restoration of the works of art, either mobile objects or architectural monuments. He also contributed considerably to the handling of town-planning problems, to the intricate issue of restoring antique ruins, to the preventive restoration and to many other relevant subjects.

Βιβλιογραφία

- Brandi, Cesare, *Teoria del Restauro*, Piccola Biblioteca Einaudi, 1977.
- Reale, Giovanni, *Antiseri, Dario, Il pensiero occidentale dalle origini ad oggi*, Editrice la Scuola, 1983.
- Brandi, Cesare, *Il Restauro Teoria e pratica*, A cura di Michele Cordaro, Editori riuniti, 1994.
- Basile, Giuseppe, *Che cos è il restauro*, Editori riuniti, 1989.
- Haar, Michel, *Το έργο τέχνης: Δεοντολογία των έργων*, Εκδόσεις Scripta, 1998.
- ICOM, *Ο Συντηρητής, Ορισμός του επαγγέλματος*, Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων, Ελληνικό Τμήμα, 1995.